

МУЗЕЙНІ ЧИТАННЯ

Київ 2015

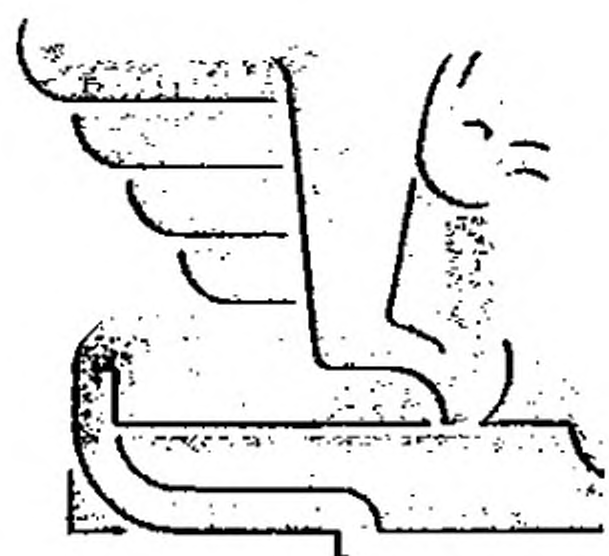
*Музей історичних коштовностей України
висловлює подяку Олексію Євгеновичу Щереметьєву,
відомому колекціонеру, українському меценату,
покровителю історичної науки і музейної справи*

МУЗЕЙ ЩЕРЕМЕТЬЄВИХ

**Міністерство культури України
Національний музей історії України
Музей історичних коштовностей України**

МУЗЕЙНІ ЧИТАННЯ

**Матеріали наукової конференції
“Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”
10 – 12 листопада 2014 р.**

Київ 2015

*Видано за сприяння Олексія Євгеновича Шереметьєва –
відомого колекціонера, українського мецената, покровителя
історичної науки і музейної справи.*

Редакційна колегія:

відповідальна за випуск
відповідальний секретар
дизайн, верстка, макет

Л.В. Строкова
Л.С. Ключко
М.В. Панченко

Музейні читання. Матеріали наукової конференції
“ Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки”, 10–12 листопада 2014 р. –
Київ.: ТОВ "Фенікс", 2015. – 372 с.

ISBN 978-966-2523-19-05

Збірник «Музейні читання» містить матеріали наукової конференції
«Ювелірне мистецтво – погляд крізь віки», яку щорічно (з 1993 р.)
проводить Музей історичних коштовностей України – філіал
Національного музею історії України. Автори статей: співробітники
музеїв, науково-дослідних інститутів, університетів розглядають широке
коло проблем: збереження культурної спадщини, вивчення музейних
колекцій та окремих пам'яток ювелірного мистецтва, його сучасних
тенденцій розвитку, технологія художньої обробки металу та коштовного
каміння. особливості творчості митців-ювелірів на різних
хронологічних етапах історії України.

ББК 79. 1я 43 = 85. 12я43

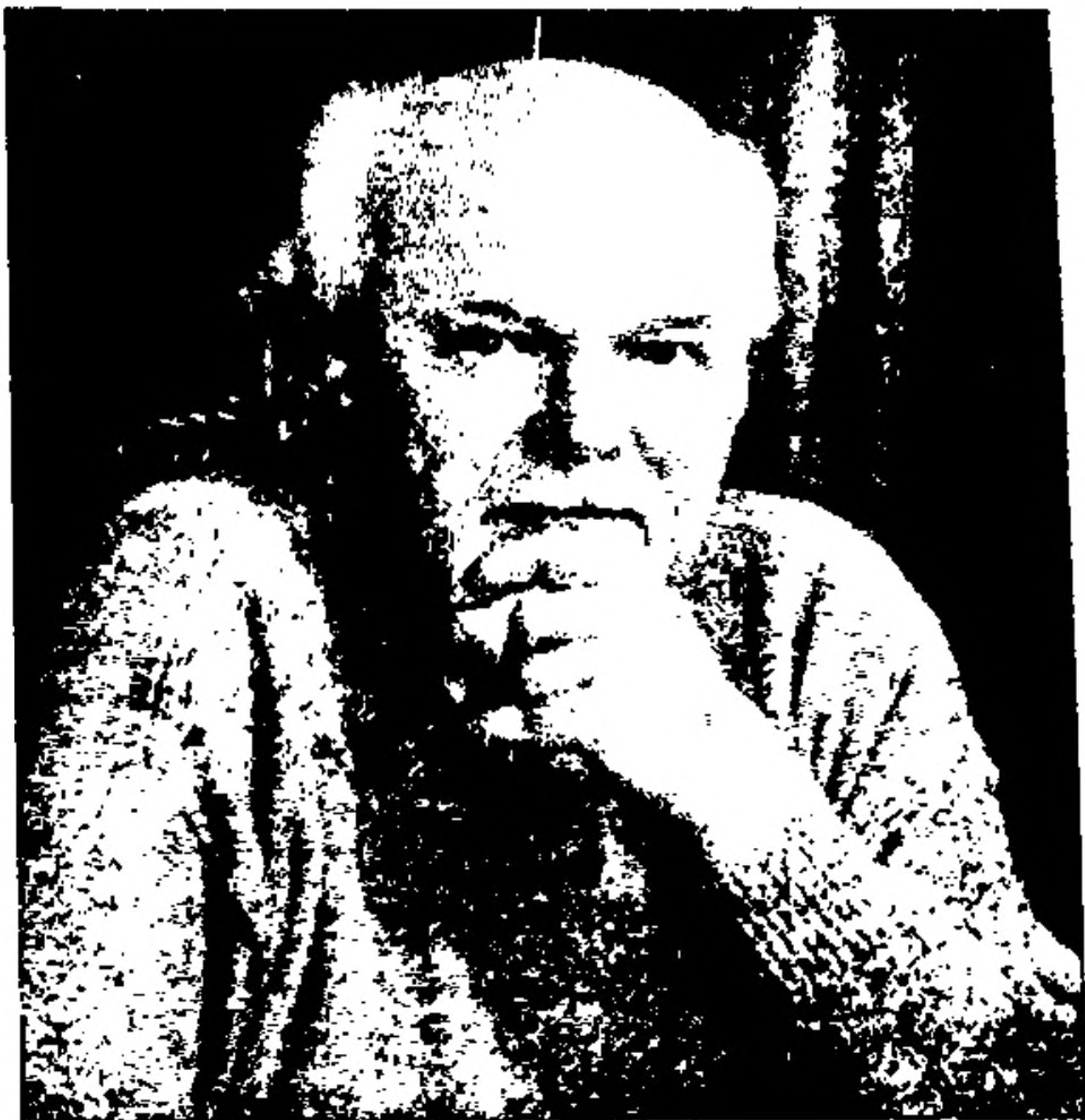
ISBN 978-966-2523-19-05

ВСТУПНЕ СЛОВО

Непомітно промайнув рік... І знову співробітників різних закладів — музеїв, заповідників, науково-дослідних інститутів зібрали наші «Музейні читання». Ця конференція стала традиційною за час свого існування (від 1993 р.). І ми — колектив Музею історичних коштовностей України — організатори конференції на тему «Ювелірне мистецтво — погляд крізь віки» надзвичайно щасливі, що маємо нагоду зустрітися з колегами, обмінятися думками з приводу нових досліджень в царині історії художньої обробки металів, технологічних особливостей у ювелірному виробництві (від давнини і до сьогодення), обговорити результати вивчення музейних колекцій, окремих експонатів, проблеми творчості ювелірів сьогодення тощо.

На початку роботи конференції ми завжди згадуємо видатних учених, які вже відійшли... Вони зробили значний внесок у розвиток української культури, а деякі з науковців були великими друзями нашого музею. Цього року ми вшанували пам'ять Євгена Васильовича Черненка. Він — знаний фахівець, найвідоміший спеціаліст з історії військової справи скіфів, доктор історичних наук, професор, чл.-кор. Німецького Археологічного інституту. А ми, співробітники Музею історичних коштовностей України, запам'ятали його лекції, адже він був для нас великим авторитетом у

Євген Васильович Черненко.

скіфології. Євген Васильович один з перших підтримав наші «Музейні читання» і учасники з нетерпінням завжди чекали на його доповіді на конференціях, на виступи у обговореннях і дискусіях. А ще — на спілкування у кулуарах: наукові проблеми, цікаві коментарі, веселі бувальщини, експедиційні «байки».

Про Є.В. Черненка вже написано кілька розвідок, зокрема, з великою теплотою розповідає про нього С.А. Скорий — завідувач відділу археології раннього залізного віку Інституту археології НАН України.

Факти біографії Євгена Васильовича: народився 5 листопада 1934 р. в с. Буда Житомирської обл., але згодом сім'я переїхала до Києва. Його Євген Васильович вважав своїм рідним містом, бо тут він навчався в школі, а згодом на історичному факультеті Київського державного університету. По його закінченню одержав направлення на роботу до Інституту археології АН УРСР, до відділу скіфо-сарматської археології. А

далі – цілеспрямований молодий науковець, завдяки копіткій праці, дослідив тему «Скіфський доспів» і згодом захистив кандидатську дисертацію. Євген Васильович брав участь у роботі багатьох археологічних експедицій – в Криму, Дніпропетровській, Запорізькій, Херсонській областях, багато уваги приділяв вихованню молодих археологів: був для своїх учнів добрим порадиником, вчив працювати наполегливо, самотійно робити висновки. Є.В. Черненко деякий час очолював відділ археології раннього залізного віку, в 1989 р. захистив докторську дисертацію. У творчому доробку Євген Васильовича велике число наукових праць, зокрема, 8 монографій.

Один з яскравих епізодів у житті Є.В. Черненка – участь у розкопках кургану Товста Могила (у Дніпропетровській обл.). За спогадами Б.М. Мозолевського – керівника археологічної експедиції, вони з Євгеном Васильовичем вдвох були в камері славного кургану Товста Могила, коли перед їхніми очима постала знаменита «знахідка століття» – золота нагрудна прикраса скіфського вождя. Євген Васильович, побачивши цей шедевр, першим знайшов визначення знахідки – пектораль.

На конференції про Євгена Васильовича з великою любов'ю говорили його «офіційні» учні – тобто ті, у кого він був науковим керівником, а також всі, кому Євген Васильович надавав консультації, поради, чи просто розраджував у важкі хвилини. Євген Васильович був людиною, як кажуть, легкою – любив жарти, анекдоти, веселі бувальщини. Ми будемо пам'ятати його завжди: і гортаючи його праці, і згадуючи «афоризми і розповіді» від Черненка.

Євген Черненко та Рената Ролле.

ПАМ'ЯТКИ ЮВЕЛІРНОГО МИСТЕЦТВА

ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

ПРИКРАСИ СЛОВ'ЯНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ БУКОВИНИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОСЕЛЕННЯ VIII – X ст. В РІДКІВЦЯХ)

Середньовічні ювелірні вироби є важливим джерелом для вивчення цілої низки питань з минулого населення Східної Європи. Їх дослідження дозволяє простежити ареал проживання окремих племен, реконструювати етапи їх переселення, взаємозв'язків і взаємовпливів, отримати інформацію про місцеве ювелірне виробництво. До того ж вони є важливим хронологічним індикатором, який дає змогу датувати ряд археологічних комплексів. Значимість подібних знахідок зростає для територій, де вони раніше були невідомі, або їх знахідки були поодинокими.

Одним із регіонів давнього проживання слов'янського населення в Східній Європі є землі, розташовані в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра (сучасна Чернівецька обл. України). Археологічними дослідженнями, проведеними тут Б. Тимощуком¹, Л. Михайлиною², М. Филипчаком³, В. Войнаровським⁴ С. Пивоваровим⁵ було виявлено, обстежено й у різній мірі вивчено понад 160 пам'яток райковецької культури. Проте на переважній більшості із них знахідки слов'янських прикрас не зафіксовані. Фактично до недавнього часу з пам'яток райковецької культури в регіоні були відомі лише декілька скроневих кілець (Митків, Ревне, Перебиківці, Добринівці, Корнешти)⁶, лунниць (Добринівці, Стальнівці, Корнешти, Ревне, Рідківці)⁷, фібул (Ревне, Недобоївці, Чорнівка-II)⁸, підвісок (Чорнівка-II, Рідківці)⁹ та перстень (Корнешти)¹⁰.

Значну колекцію ювелірних виробів райковецької культури було виявлено в останні роки під час археологічних досліджень поселення поблизу с. Рідківці (уроч. Стара Рогатка). Їх публікації та попередньому аналізу їй присвячена дана стаття.

Пам'ятка, яка складається із городища і поселення, була виявлена С. Пивоваровим і Л. Михайлиною у 1999 р. Зафіксовано понад 80 западин від жител-напівземлянок і господарських споруд. У 2009–2010 рр. на поселенні було розкопано 5 жител, 2 ремісничі і 1 господарська будівлі та проведено шурфування на ділянках поселення, знищених зсувами. Серед знайдених матеріалів особливий інтерес викликають ювелірні вироби (скроневі кільця, лунниці, персні, круглі підвіски, пряжки, поясні накладки тощо) – всього понад 30 екземплярів. У такій кількості на одному поселенні вони трапилися вперше на землях межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра.

Скроневі кільця представлені 4 екземплярами, так званих сережок «пастирського» типу (рис. 1: 1–4). Ці прикраси, як вважається, виготовлялися шляхом лиття по восковій моделі¹¹. Для їх форми притаманні наступні особливості: розширення дужки прикраси у нижній частині на зразок лунниці, але рогами догори, її перехід у зірчасту підвіску та прикрашення поверхні рельєфними виступами або ж псевдозерню.

Сережки із Рідківців добре вписуються в типологію «пастирських» прикрас. Перша із них (рис. 1: 1), виготовлена, очевидно, із білону, близька

за формою до «класичних» типів і може бути віднесена до I типу і 1 підтипу «пастирського» сережок за класифікацією О. Айбабіна. Найбільш близькими аналогіями їй є прикраси з Харівського скарбу, Краловського Хелмца, Нових Банівців¹². Схожі прикраси знайдені й на слов'янських пам'ятках на території Румунії¹³. Датуються подібні скроневі кільця VII–X ст.

Складніше визначити тип другої сережки із хрестоподібною підвіскою, яка виготовлена із бронзи (рис. 1: 3). Найближчі аналогії їй відшукуються серед матеріалів некрополя Градешніца, розташованого на північному заході Болгарії і в околицях Белграду в Югославії¹⁴.

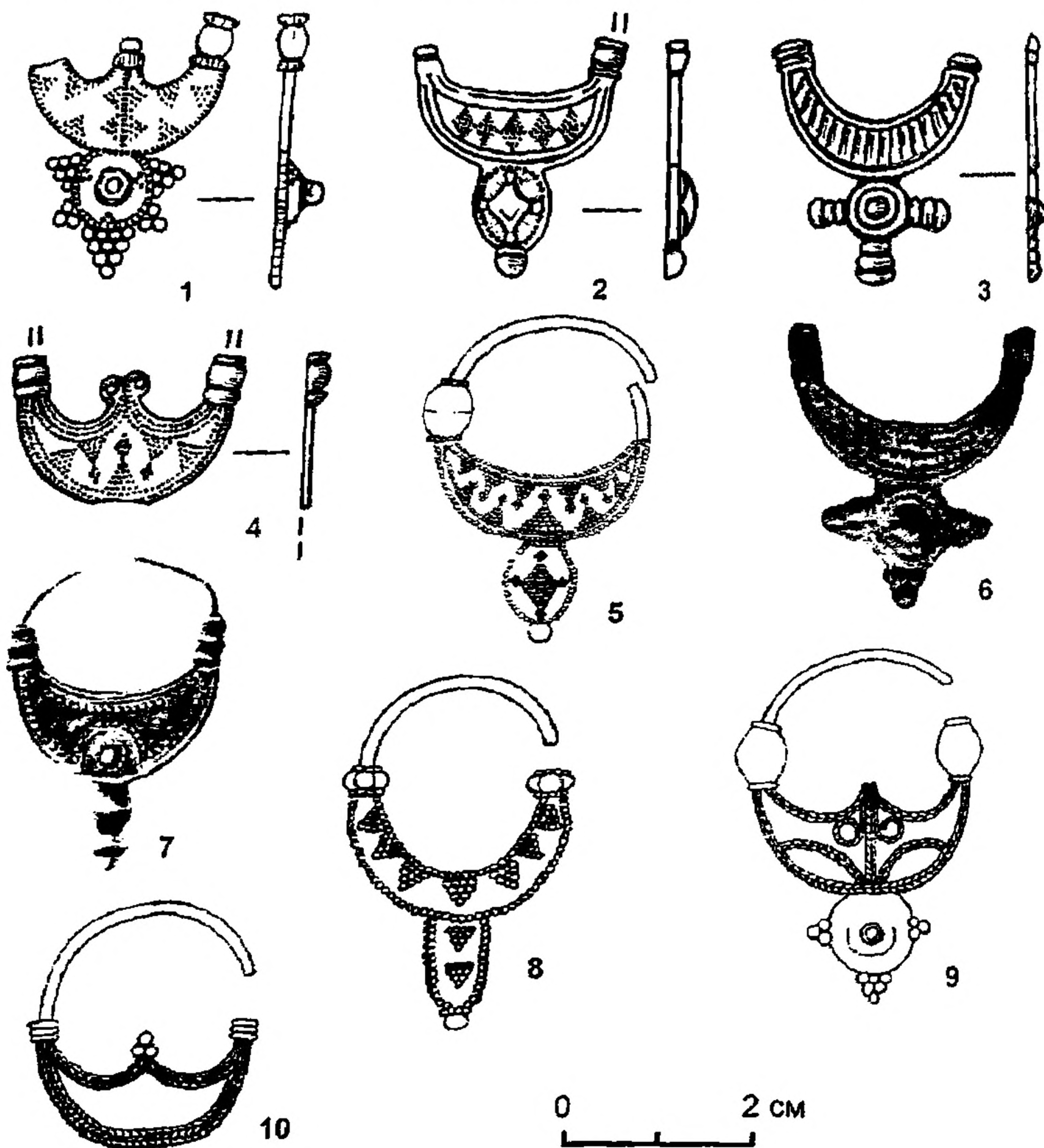

Рис. 1. Скроневі кільця «пастирського типу»: 1-4 – Рідківці (уроч. Стара Рогатка) (за С. Пивоваровим), 5, 8 – Старе Место (за В. Грубим), 6 – Бойна (за А. Руткаєм), 7 – Нітра (за Б. Досталем), 9, 10 – Ребешовіце (за Б. Досталем).

За хронологією подібні знахідки відносяться до початку IX–X ст. Надзвичайно цікавою в даній сережці є хрестоподібна нижня частина, яка може свідчити про поширення або знайомство з християнством власника виробу¹⁵. Ще одна сережка із хрестоподібною підвіскою походить з городища Бойна у Словаччині і датується – початком-серединою IX ст. (рис. 1: 6)¹⁶. Подібні знахідки досить часто трапляються на великоморавських пам'ятках у Словаччині, де знаходилося Нітранське князівство. Досить схожа на знахідку з Рідківців сережка з Ребешовіце (Чехія) (рис. 1: 9)¹⁷. Вона датується VII–XI ст.

Третя сережка була виявлена у 2011 р. Виготовлена вона з бронзи. Верхня частина – дротик – відсутній. Ширина виробу становить 2,4 см, висота – 2,3 см. Сережка складається з двох частин: місяцеподібної основи та підвіски. Ширина сережки без підвіски становить 0,9 см. Висота до початку бокових країв виробу – 1,5 см, до кінця країв – 1,7 см. Товщина сережки без підвіски – 0,1 см, з підвіскою – 0,3 см. Кінець підвіски виробу має ширину 0,3 см, товщину – 0,3 см. Задня поверхня сережки згладжена. На місяцеподібній основі сережки спостерігається орнаментация псевдозерню. Узор виконаний у вигляді п'яти ромбів. Значний інтерес викликає підвіска, на якій по колу також спостерігається псевдозернь. Цікавим є те, що в центр кола вписаний хрестоподібний символ. Маса сережки становить 2,5 г. Схожі сережки були виявлені на пам'ятках великоморавського часу в Чехії, та, особливо, у Словаччині. Так, аналогічні вироби були знайдені в похованнях № 167 (рис. 1: 8) й № 193 (рис. 1: 5) у Старому Месті (На Валах) та у похованні № 30 у Нітрі (рис. 1: 7). Датуються вони VII–XI ст.¹⁸

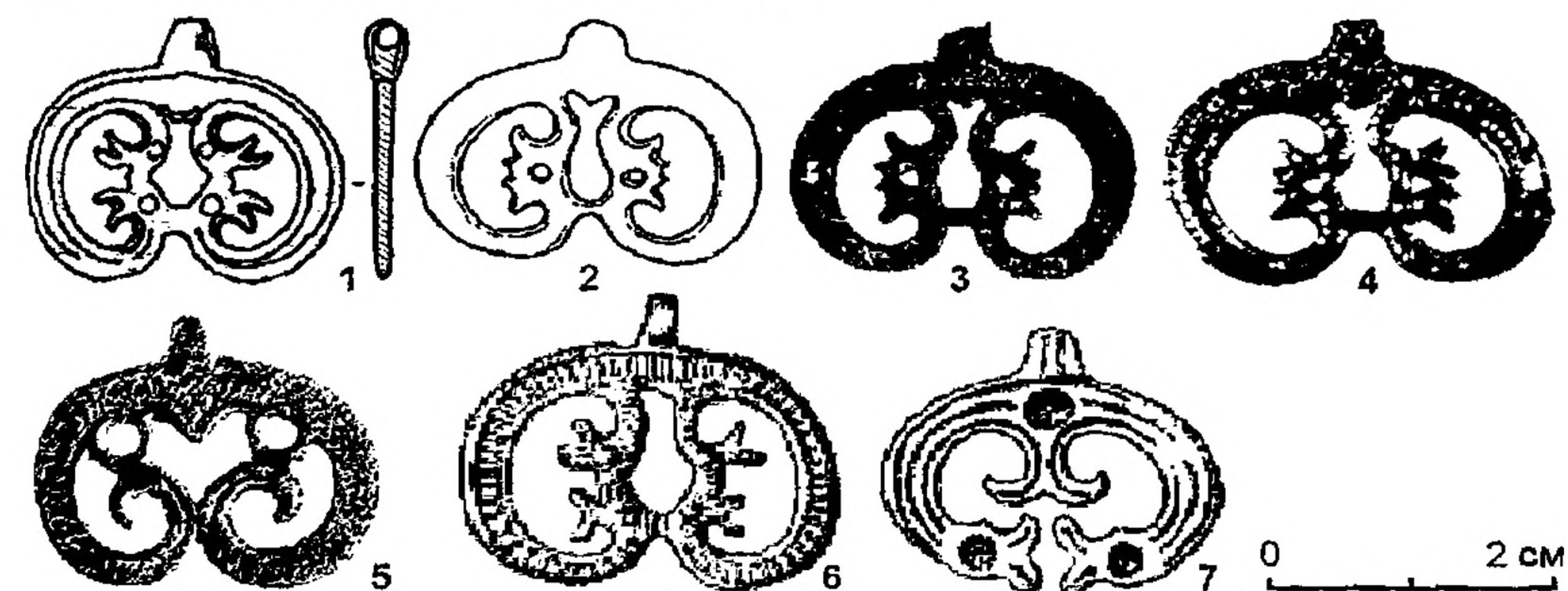

Рис. 2. Лунниці змієподібного типу «Теміце»: 1 – Рідківці (уроч. Стара Рогатка) (за С. Пивоваровим), 2 – Старе Место (за Б. Досталем), 3, 4 – Словаччина (за Б. Досталем), 5 – Нітра (за Й. Поуліком), 6 – Чакайовці (за С. Унгерманом), 7 – Микульчице (за С. Унгерманом).

Остання із сережок була виявлена у 2012 р. Виготовлена з білону. Має ширину 2,65 см, висоту – 2,3 см. Виріб пошкоджений, так як відсутні дві частини – верхній дротик та нижня підвіска. Висота сережки до двох центральних кругів – 1,5 см. Висота до початку бокових країв виробу становить 1,4 см, до кінця країв – 1,6 см. Ширина центральних

кругів, де сходиться центр місяцеподібної основи становить 0,5 см. Діаметр внутрішніх кругів – 0,1 см. Задня поверхня виробу також згладжена. Товщина сережки становить 0,1 см, бокових кінців – 0,5 см. Параметри бокових частин: висота нижньої, середньої та верхньої частин відповідно становлять 0,1, 0,3 та 0,1 см. Маса виробу – 2,5 г. Аналогічні сережки виявлені на багатьох пам'ятках великоморавського часу. Зокрема поблизу вищезгаданого м. Ребешовіце (Чехія) (рис. 1: 10). Датуються вона VII–XI ст.

Іншу категорію знахідок із території пам'ятки представляють лунниці (рис. 2: 1; 3: 1–4; 4: 1, 2). Шість із них відносяться до категорії трьохрогих пельтоподібних, одна – до замкнутих.

Пельтоподібні (трьохрогі) лунниці відносяться до різних типів. Всі вони литі, але виготовлені із різних металів (білон, бронза, свинець).

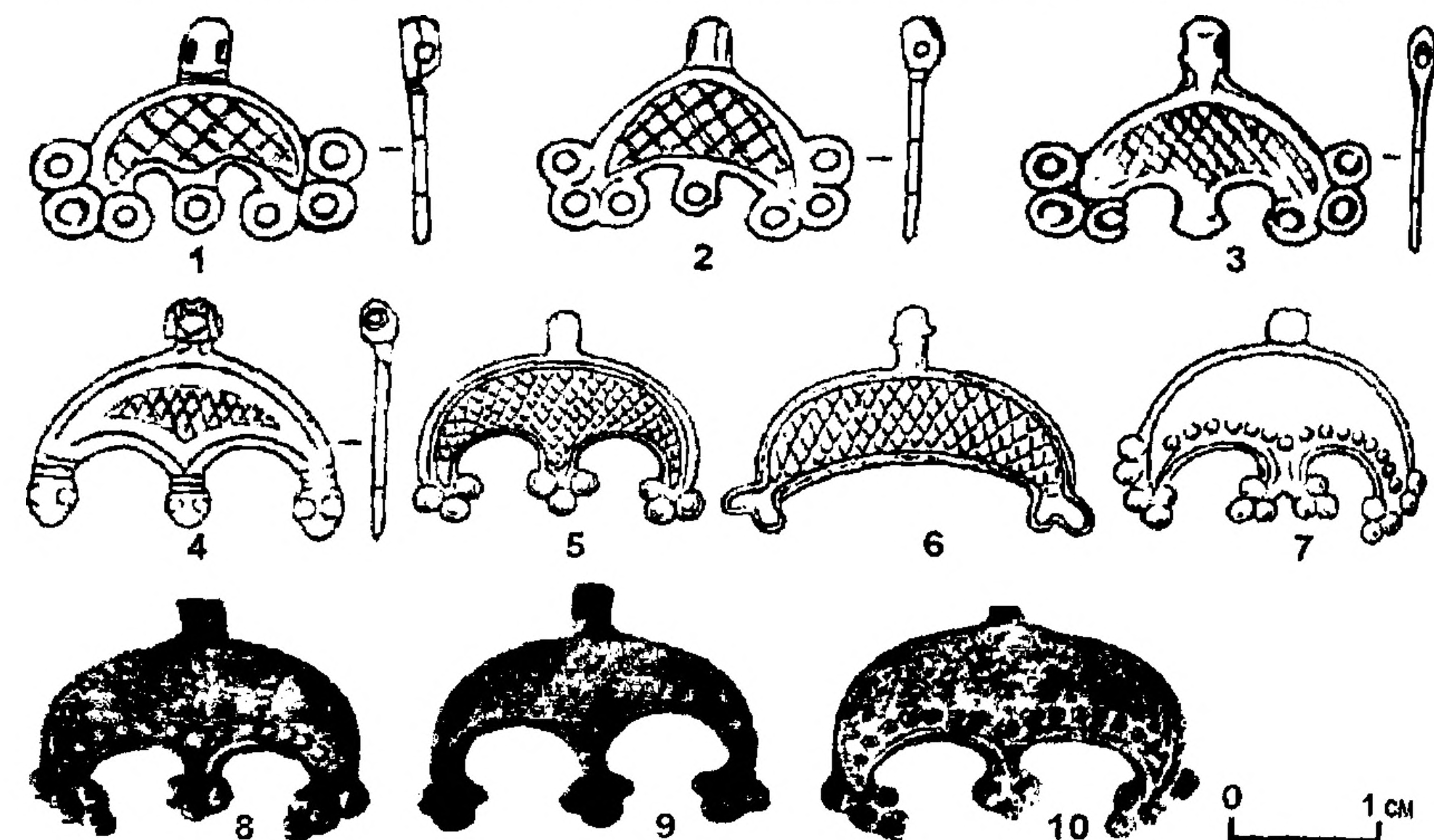

Рис. 3. Трьохрогі (пельтоподібні) лунниці: 1–4 – Рідківці (уроч. Стара Рогатка) (за С. Пивоваровим), 5, 6 – Старе Место (за Б. Досталем), 7 – Дольні Вештоніце 2 – (за Б. Досталем), 8, 10 – Нітра (за Б. Досталем), 9 – Святий Юр-Нештіх (за А. Руткаєм).

Перша лунниця виготовлена із білого сплаву (білон). Вона має ширину 3,2 см, висота з вушком – 3 см, товщина 1–1,5 мм (рис. 3: 4). Підвіска прикрашена рельєфними лініями, простір між якими (тільки центральна частина) заштрихований. Відрогі лунниці виконані у вигляді головок плазунів із чітко змодельованими очима. Привертає увагу вушко прикраси, яке має гранчасту поверхню. Зворотня сторона – гладенька¹⁹. Аналогічні лунниці походять з Чехії та Словаччини, зокрема з поховань № 47 (рис. 3: 6) й № 209 (рис. 3: 5) у Старому Месті (На Валах), у похованні № 321 у Дольніх Вештоніцах (рис. 3: 7). Датуються подібні лунниці з вищезгаданих пам'яток останньою третьою IX –

серединою X ст. Ще дві схожі лунниці були виявлені у Нітрі (рис. 3: 8, 10) і датуються IX ст. Схожа лунниця походить з городища великоморавського часу Святий Юр-Ненгіх (рис. 3: 9) і датується кінцем IX – початком X ст.

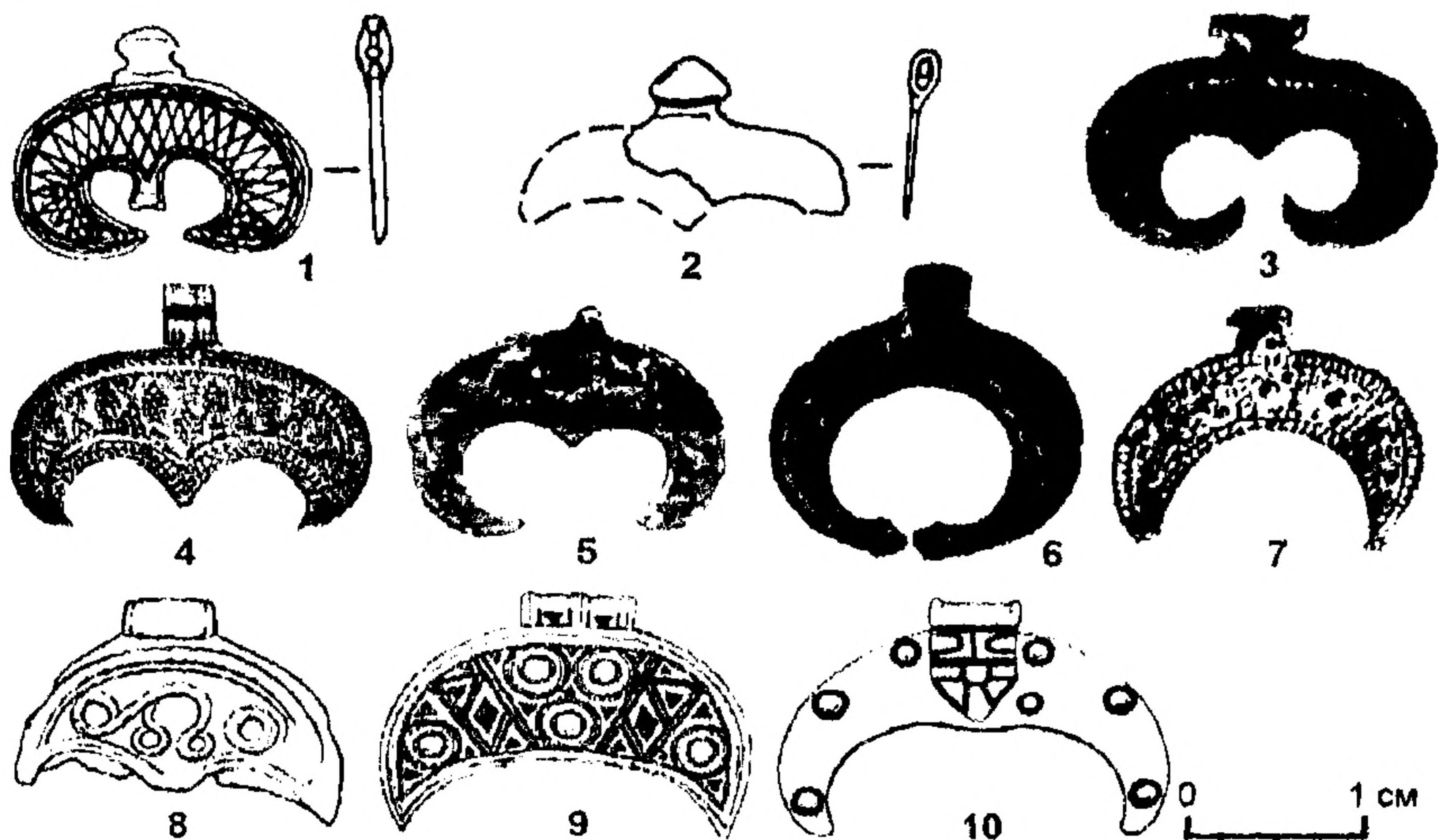

Рис. 4. Трьохрогі (пельтовидні) лунниці: 1, 2 – Рідківці (уроч. Стара Рогатка) (за С. Пивоваровим), 3 – Велеград (за Б. Досталем), 4 – Микульчице (за Й. Поупком), 5 – Бойна (за А. Руткаєм), 6 – Девін (за Б. Досталем), 7 – Дучев (за Б. Досталем), 8 – Брно-Маломержице (за Б. Досталем), 9 – Старе Место (за В. Грубим), 10 – Дольні Вештоніце Старе Место (за Б. Досталем).

Друга лунниця з поселення виготовлена із свинцю, її ширина становить 2,9 см, висота з вушком – 2,5 см, товщина – 0,15–0,2 см (рис. 4: 1). Підвіска прикрашена орнаментом у вигляді густої сітки, яка вкриває всю зовнішню поверхню виробу. Бокові відрогі лунниці круто загнуті до середини, центральний – містить дефекти відливки. Вушко виробу фігурно оформлене, з виїмками по краях. Зворотня сторона прикрашена гладенька²⁰. Аналогічні лунниці походять з території Болгарії, Чехії та Словаччини, зокрема з городища великоморавського часу у Бойні (рис. 4: 5), Дольніх Вештоніц (рис. 4: 10), Микульчиць (рис. 4: 4), Девіна (рис. 4: 6), Дучева (рис. 4: 7), Велеграда (рис. 4: 3), Брно-Маломержице (рис. 4: 8) та з поховання № 196 у Старому Месті (На Валах) (рис. 4: 9). Перелічені аналогії датуються IX – початком X ст.²¹.

Наступні дві лунниці однотипні (рис. 3: 1, 2), можливо, навіть виготовлені в одній формі. Одна із них білопоя, інша – бронзова. Їх розміри: ширина – 3,3 см, висота із вушком – 2,4 см. Середина виробів прикрашена сітчастим орнаментом. Як і попередні, вони трьохрогі. Їх особливістю є розширені бокові відрогі із трьома довгими виступами круглої форми. Можливо, таким чином передані гіпертрофовані голови плазунів.

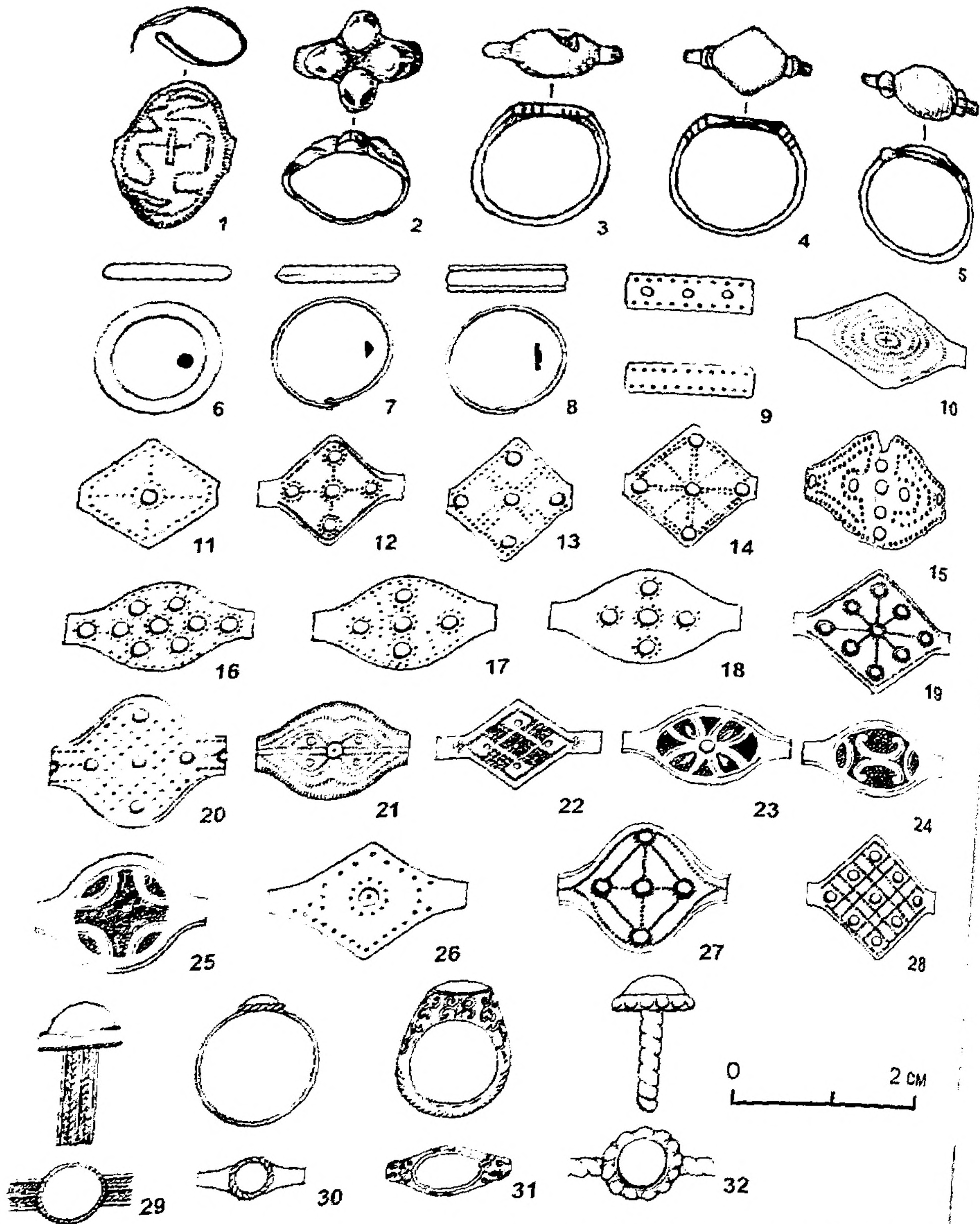

Рис. 5. Середньовічні перстені: Рідківці (уроч. Стара Рогатка) – 1-5 (за С. Пивоваровим), територія Чехії, Словаччини, Угорщини (6-32) – (за Б. Досталем).

Ще одна лунниця, аналогічна двом попереднім була виявлена у 2014 р. Виготовлена з бронзи. Ширина її становить 2,85 см, висота (максимальна) – 2,2 см, висота до початку вушка – 1,6 см. Товщина виробу становить 0,1 см. Параметри вушка: висота – 0,6 см, діаметр отвору – 0,3 см. Параметри відрогів: ліві бокові загальною довжиною 1,1 см, діаметр кругів – $0,045 \times 0,035 \times 0,04$ см, діаметр круга всередині – 0,2 см, праві бокові – $0,04 \times 0,05 \times 0,04$ см. Довжина центральної підвіски – 0,5 см. Задня поверхня гладка. Маса лунниці становить 2,2 г.

П'ята лунниця (рис. 4: 2) збереглася лише фрагментарно, на відміну від попередніх вона має гладеньку, листову поверхню.

Всі пельтоподібні лунниці за формою типові для європейського населення середньовічного часу²². Найближчі аналоги відомі на території Угорщини, Чехії та Східної Європи²³.

Шоста лунниця (рис. 2: 1) зроблена із білону. Вона відноситься до категорії замкнутих із «рогами» у вигляді дериватів рослинних пагонів. Її ширина – 4 см, висота разом із вушком – 3,5 см. Поверхня лицьового боку лунниці орнаментована рельєфними лініями, а середина – 4 крапкоподібними виступами. Найближчі аналоги цій лунниці відомі на Єсимауцькому городищі (Молдова) та в матеріалах скарбу з Редукенень (Румунія)²⁴. Висхідною точкою розповсюдження моди на подібні лунниці прийнято вважати землі Великої Моравії, де відомі численні варіанти подібних виробів²⁵. В історіографії подібного типу лунниці отримали назву змієподібних²⁶. На сьогодні виділяють їх два типи. Сердцеподібна лунниця з Рідківців відноситься до типу «Теміце-2». «Двоголовий змій» вважається давнім символом. У слов'янському середовищі він виконував захисну функцію. Його часто застосовували як декор пряжок, шоломів, дахів будинків. Найближчі аналогії лунниці походять з поховання № 141 у Старому Месті (На Валах) (рис. 2: 2), поховання № 226 у Чакайовцях (рис. 2: 6), Нітри (рис. 2: 5), поховання № 1161 Микульчиць (рис. 2: 7)²⁷. Датується даний тип лунниць IX – початком X ст.

До іншого типу ювелірних виробів відносяться 2 круглі підвіски з вушками (рис. 6: 1, 2). Обидві виготовлені зі свинцю. Одна має діаметр 1,6 см, висота з вушком – 2 см, товщина – 0,02–0,03 см; інша: діаметр – 2 см, висота з вушком – 2,6 см, товщина – 0,02–0,03 см. Перша із підвісок має на лицьовій стороні прокреслені лінії, які розходяться від центру. Друга – прикрашена орнаментом у вигляді подвійних косих насічок по краю та хрестоподібною (ромбоподібною) фігурою в центрі. Аналогічні підвіски виявлено на території Болгарії, де вони отримали назву «медальйони». Виріб з Рідківців за класифікацією С. Дончевої відноситься до типу F III – медальйони із зображенням у-хреста з дугами²⁸. Прикраси цієї групи представляють у-хрести з декількома дугами, які утворюють ромб. По краях вони зазвичай мають певний орнамент. У Болгарії виявлено всього 12 медальйонів подібного типу. Так, знайдені вони у Плісці (рис. 6: 5), Преславі, Тирговишко, Нова Черна, Микульчицях. Датуються подібні медальйони за аналогіями з Болгарії – IX–X ст.

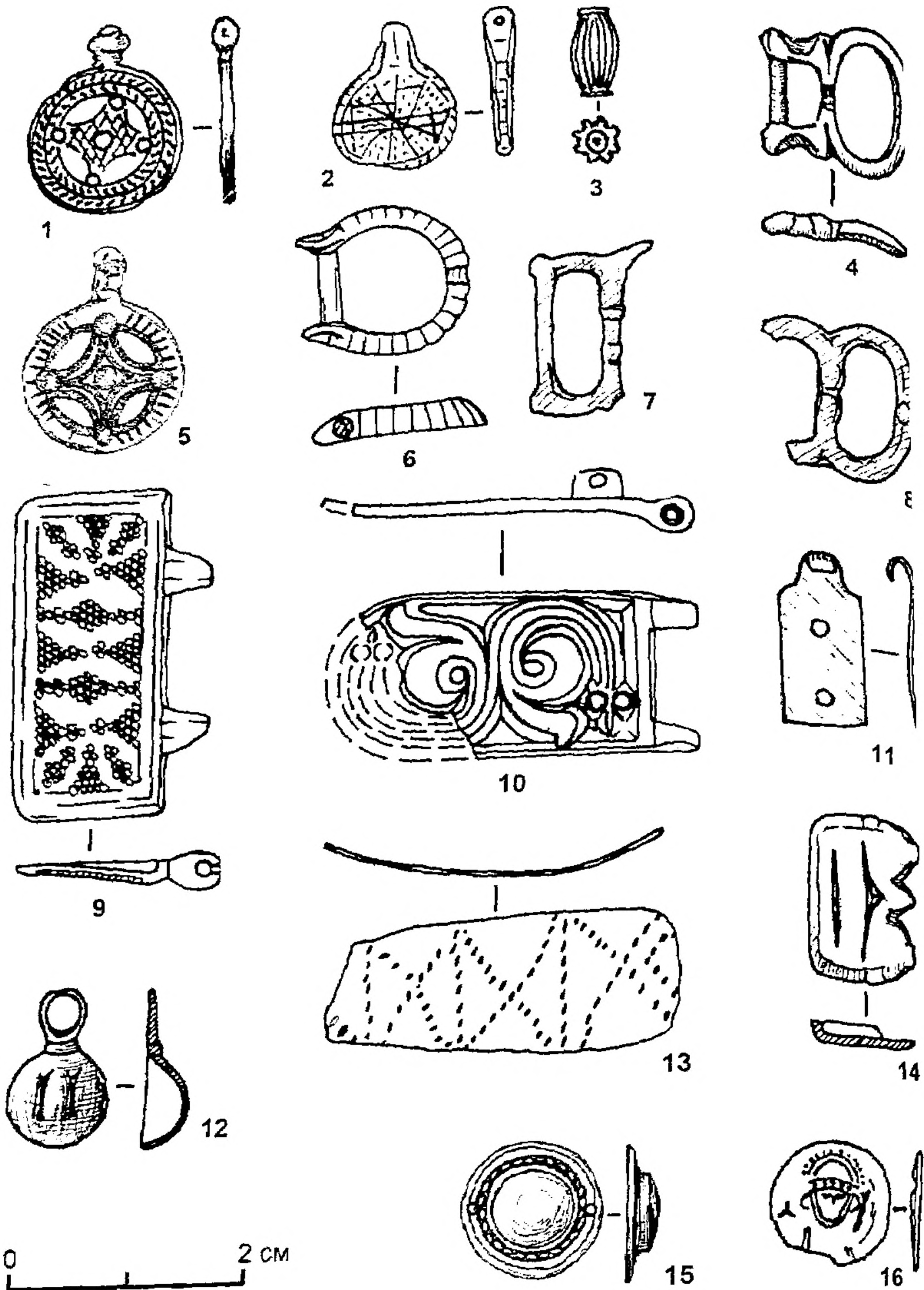

Рис. 6. Середньовічні ювелірні вироби з Рідківського поселення райковецької культури (уроч. Стара Рогатка) (за С. Пивоваровим).

Цікаву категорію знахідок із пам'ятки становлять 5 бронзових перснів. Із них 3 мають круглий, овальний або ромбічний неорнаментований щиток (рис. 5: 3–5). Подібні персні часто зустрічаються в середньовічних старожитностях Великої Моравії та Болгарії²⁹.

Центральна частина наступного персня прикрашена чотирма розташованими хрестоподібно головками плазунів (рис. 5: 2). Останній перстень пластинчастий (рис. 5: 1), його широкий щиток орнаментований несиметричними зигзагоподібними лініями (напис?). Схожі перстені, зокрема щитки, відомі з території Чехії та Словаччини, зокрема аналогії походять з Блучини, Болерадіц, Боршиц, Брна-Маломержице, Долніх Вештоніц, Глуку, Горніго Немчі, Йозефова, Пенчіна, Пустімерже, Ребешовіц, Старого Места, Стеборжиц, Знойма-Градште, Девіна, Скалці, Тирдошовце, Нітри. Відомі подібні щиткові перстені на території Сербії та Хорватії, а також в Угорщині. Й. Поулік датує подібні вироби IX ст. Погоджується з ним і Б. Хроповський, який вказує, що на схід даний тип перснів дійшов через територію Нітранського князівства, тобто через територію Словаччини. В. Груби вважав, що подібного типу щиткові перстені побутують до початку X ст., підтвердженням чого стала знахідка у Старому Месті у похованні № 122³⁰.

Інші категорії ювелірних виробів з пам'ятки представлені білоновою накладкою на пояс із двома вушками, орнаментованою псевдозерню у вигляді комбінацій із трикутників і ромбів (рис. 6: 9), ремінною накладкою (рис. 6: 11), литою бронзовою поясною накладкою із прорізним орнаментом у вигляді двох згорнутих у клубок плазунів (рис. 6: 14), декількома бронзовими пряжками (переважно фрагментованими) (рис. 6: 4, 6–8), деталлю ременя (рис. 6: 10), половинкою прикраси у вигляді дзвіночка (рис. 6: 12), металевою ребристою бусиною (рис. 6: 3), фрагментом пластинчастого браслету (персня?) із пуансонним орнаментом у вигляді косих хрестів (рис. 6: 13), 2 круглими розподільниками ременів і 3 круглими рельєфними білоновими накладками від кінської упряжі. Окремим із цих типів прикрас відшукуються близькі аналоги в слов'янських старожитностях, інші вимагають більш детального вивчення, зокрема залучення аналогій з території Чехії, Словаччини, Угорщини, Болгарії, Румунії, Сербії, Хорватії тощо.

Комплекс ювелірних виробів із поселення в Рідківцях доповнюють чисельні знахідки залізних знарядь праці, предметів побуту, культу, бронзова візантійська монета (напівфолліс) кінця VII – першої половини VIII ст. (рис. 6: 16). Варто відмітити, що на городищі було виявлено значну кількість предметів озброєння, аналогії якої відомі на пам'ятках Чехії, Словаччини Угорщини. Все це дозволяє говорити про унікальність даної пам'ятки для регіону та зробити попередні висновки про її мешканців. Знайдені ювелірні вироби, численні сліди обробки металів (кольорових і чорних) говорять про проживання на поселенні слов'янських ремісників. Вдалося з'ясувати, що у населення регіону існувала не тільки чорна металургія, а й розвивалася ковальська справа. Виявлені ювелірні вироби на поселенні вказують на важливість

цієї пам'ятки. Так, фактично усі аналогії різним прикрасам походять з території Чехії та Словаччини. Причому, проводячи більш ґрунтовний географічний аналіз, можна дійти висновку, що більшість аналогічних ювелірних прикрас походять із Словаччини, а саме – з Нітри. Нітранське князівство знаходилося на південному сході Великої Моравії та виникло ще у VII ст. До 833 р. князівство було самостійним, після чого великоморавський князь Моймир I здійснив військовий похід проти нітранського князя Прибіни та приєднав його землі до складу Великої Моравії. У результаті значна кількість населення втекла та оселилася на східних кордонах держави.

Остання обставина дозволяє поглибити уявлення про вже давно висловлену в українській історіографії гіпотезу³¹ стосовно тісних контактів жителів Прикарпаття із Великоморавською державою³² та можливу його християнізацію на рубежі VIII–IX ст. Аналіз виявлених матеріалів також дає можливість поставити питання про переселення на землі східнослов'янських хорватів білих (західних) хорватів після розгрому Великої Моравії угорцями в 906 р. Подальше вивчення слов'янського поселення в Рідківцях дозволить порушити низку питань стосовно соціально-політичного та культурного розвитку населення регіону у VIII–X ст.

Примітки:

- ¹ Тимошук Б.О. Слов'яни Північної Буковини V–IX ст. К.: Наукова думка, 1976. С. 5–7; Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина. К.: Наукова думка, 1982. С. 3–4; Тимошук Б.А. Восточнославянская община VI–X вв. н.э. М.: Наука, 1990. С. 6.
- ² Михайлина Л.П., Тимошук Б.А. Славянские памятники бассейна Верхнего Прута VIII–X вв. // Славяне на Днестре и Дунае. К.: Наукова думка, 1983. С. 205–219; Михайлина Л.П. Населення Верхнього Попруття VIII–X ст. Чернівці: Рута, 1997. С. 8; Михайлина Л.П. Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами. К.: ІА НАН України, 2007. С. 6–9.
- ³ Филипчук М.А. Східнослов'янське житло X – початку XI ст. в Українському Прикарпатті // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів, 1995. Вип. 6. С. 219–233; Филипчук М.А. Проблеми хронології та періодизації слов'янських старожитностей Українського Прикарпаття другої половини I тис. н.е. // Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст. Чернівці: Золоті литаври, 2000. С. 36–37.
- ⁴ Войнаровский В.М. Чорнівка-І. Поселення VI–IX ст. на Буковині. Чернівці: Зелена Буковина, 2007. С. 139–141.
- ⁵ Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. С. 56–64; Пивоваров С.В. Археологічні матеріали про етнічну ситуацію та суспільно-політичний розвиток земель Буковини в другій половині V–X ст. // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. Луцьк, 2009. № 13. С. 48–55; Пивоваров С.В. Охоронні археологічні дослідження слов'янських пам'яток на Буковині у 2009 р. // ПССІАЕ. Чернівці: Прут, 2010. Т.1 (29). С. 41–54.

- ⁶ Тимощук Б.О. Слов'яни Північної Буковини. С. 43, рис. 18; Тимощук Б.О. Давньоруська Буковина. С. 22, рис. 7; Михайлина Л.П. Населення Верхнього Поруття VIII–X ст. С. 82, рис. 41; Пивоваров С.В. Прикраси слов'янського населення Буковини (нові знахідки) // Матеріали й дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 14. С. 425.
- ⁷ Мисько Ю., Пивоваров С. Нові знахідки лунниць з території Верхнього Попруття та Середнього Подністров'я // На перехрестях світової науки. Матеріали III Міжнародної наукової конференції «Вікно в європейську науку», присвяченої 140-річчю від дня народження Р.Ф.Кайндля. Чернівці: Прут, 2006. С. 45–50; Пивоваров С.В. Прикраси слов'янського населення Буковини (нові знахідки). С. 425.
- ⁸ Михайлина Л.П. Населення Верхнього Поруття VIII–X ст. С. 98; Пивоваров С.В. Прикраси слов'янського населення Буковини (нові знахідки). С. 425.
- ⁹ Пивоваров С.В. Прикраси слов'янського населення Буковини (нові знахідки). С. 425.
- ¹⁰ Пивоваров С.В. Охоронні археологічні дослідження слов'янських пам'яток на Буковині у 2009 р. С. 52.
- ¹¹ Айбабин А.И. К вопросу о происхождении серезек пастырского типа // Советская археология. 1973. № 3. С. 64.
- ¹² Там само. С. 67.
- ¹³ Teodor D.G. Romanitatea Carpato-Dunareana si Bizantul in veacurile V–XI e.n. Jasi: Junimea, 1981. P. 111, fig. 19.
- ¹⁴ Вьжарова Н.Ж. Славяни и прабългари (подани на искрополите от VI–XI вв. на територията на България). София: БАН, 1976. С. 360; Јанковић М. Београд и његова околина од IX до XI века // Проблемы славянской археологии. Труды VI Международного Конгресса славянской археологии. М., 1997. Т. 1. С. 44.
- ¹⁵ Пивоваров С., Валуш А. Скроневі кільця в середньовічних старожитностях Буковини // ПССІАЕ. Чернівці: Черемош, 2011. Т. 1 (31). С. 75; Јанковић М. Београд и његова околина од IX до XI века. С. 42–51.
- ¹⁶ Pieta K., Ruttkay A., Ruttkay M. Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianského kniežatstva. Nitra, 2006. 250 p.
- ¹⁷ Dostál B. Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha, 1966. P. 41.
- ¹⁸ Там само. P. 41.
- ¹⁹ Пивоваров С.В. Прикраси слов'янського населення Буковини (нові знахідки). С. 425.
- ²⁰ Там само. С. 426.
- ²¹ Dostál B. Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha, 1966. P. 55.
- ²² Каргопольцев С.Ю., Бажан И.А. К вопросу об эволюции трёхрогих пельтовидных лунниц в Европе (III–VI вв.) // Петербургский археологический вестник. 1993. Вып. 7. С. 113–120.
- ²³ Рябцева С. Древнерусский ювелирный убор. С. Петербург: Нестор-История, 2005. С. 113, рис. 34, 122, рис. 42.

- ²⁴ *Рябцева С.* Ювелирные украшения Пруто-Днестровского междуречья в контексте этнокультурных связей региона в X–XI вв. // *Revista arheologica*. Chisinau, 2006. Vol. II. Nr.1–2. P. 155–156.
- ²⁵ *Dekan J.* Velka Morava. Doba a umenie. Bratislava: Tatran, 1976. Rys. 156, s.237; *Hruby V.* Stare mesto. Velkomoravske pohrebiste «Na valach». Praha: CAV, 1955. T. III. Tab. 78.
- ²⁶ *Ungerman Š.* Zensky šperk starsiho velkomoravskeho horizontu // *Archeologické rozhledy*. 2005. LVII. P. 707–754.
- ²⁷ Там само. P. 730–731.
- ²⁸ *Дончева С.* Медалиони от Средновековна България. Велике Търново: Фабер, 2007. С. 32–33.
- ²⁹ *Makousová H.* Raně středověké prsteny jako šperk a symbol v kontextu střední Evropy: Diplomová práce . Plzen, 2013. 167 p.
- ³⁰ *Dostál B.* Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha, 1966. P. 57–58.
- ³¹ *Скочилас І.* Початки християнства у Прикарпатському регіоні та заснування галицької єпархії в середині XII ст. // *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2010. Вип. 3. С. 9–59.
- ³² *Любащенко В.* До питання про кирило-мефодіївську традицію у галицько-волинській русі // *Проблеми слов'янознавства*. Львів, 2010. Вип. 59. С. 22–40.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АСГЭ	Археологический сборник государственного Эрмитажа
ВДИ	Вестник древней истории
ГИМ	Государственный исторический музей
ГМИР	Государственный музей истории религии
ДГС	Древности Геродотовой Скифии
ДИМ	Дніпропетровський історичний музей ім. Д.І. Яворницького
ЗРАО	Записки императорского Русского археологического общества
ІА НАНУ	Інститут археології Національної Академії наук України
ІАК	Известия археологической комиссии
ІРАИМК	Известия Российской Академии истории материальной культуры
КарГУ	Карагандинский государственный университет
КСИА	Краткие сообщения института археологии
КСИИМК	Краткие сообщения Института материальной культуры АН СССР
ЛОИА	Ленинградское отделение Института археологии АН СССР
МАИЭТ	Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии
МИА	Материалы исследования по археологии
МИДУ	Музей исторических драгоценностей Украины
МКУ	Музей історичних коштовностей України
НА ІА	Науковий архів Інституту археології Національної Академії наук
НАНУ	України
НАВ	Нижневолжский археологический вестник
НАП	Нумизматика античного Причерноморья
НМУ	Національний музей історії України
ОАК	Отчет археологической комиссии
ПССІАЕ	Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології
РА	Российская археология
СА	Советская археология
САИ	Сборник археологических источников СССР
ЧОІМ	Чернігівської обласний історичний музей імені В.В. Тарновського
ЦПС	Центральна поховальна споруда
АН	Archeologica Hungarica
BIFAO	Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale. Le Caire
В М	British Museum (Британский музей)
JEOL	Jaarbericht van het Vooraziatisch-Egyptisch Genootschap Ex Oriente Lux
Rn	Registration number (перистрацiонный номер)
RA	Revista Arheologică
SAT	Studien zum altägyptischen Totenbuch. Wiesbaden
ZÄS	Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde

Абласва Ульвіє Османівна

Україна, м. Вінник, Історико-краєзнавчий музей, старший науковий співробітник.

Арендар Ганна Петрівна

Україна, м. Чернігів, Чернігівський обласний історичний музей, головний хранитель.

Боньковська Софія Миколаївна

Україна, м. Київ, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, старший наук. співробітник, кандидат мистецтвознавства.

Бартош Алла Єгорівна

Україна, м. Київ, Києво-Печерський історико-культурний заповідник, науково-дослідний відділ історії Києво-Печерської лаври, зав. сектору.

Безкоровайна Юлія Григорівна

Україна, м. Київ, Національний музей історії України, відділ археологічних фондів, зав. сектору.

Березова Світлана Анатоліївна

Україна, м. Київ, Музей історичних коштовностей України, науково-дослідний відділ «Історія ювелірного мистецтва»; зав. сектору.

Бессонова Світлана Сергіївна

Україна, м. Київ, Інститут археології НАН України; провідний науковий співробітник, кандидат історичних наук.

Біляєва Світлана Олександрівна

Україна, м. Київ, Інститут археології НАН України; провідний науковий співробітник, доктор історичних наук.

Брель Ольга Володимирівна

Україна, м. Чигирин, Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», відділ «Музей Б.Хмельницького», старший науковий співробітник.

Бузько Олександра Володимирівна

Україна, м. Київ, Ін-т археології НАН України, науковий архів, молодший науковий співробітник

Величко Євгенія Олександрівна

Україна, м. Київ, Музей історичних коштовностей України, науково-дослідний відділ «Історія ювелірного мистецтва»; старший науковий співробітник.

Вертієнко Ганна Володимирівна

Україна, м. Київ, Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України; старший науковий співробітник, кандидат історичних наук.

Дерев'янка Наталія Василівна

Україна, м. Чигирин, Національний історико-культурний заповідник «Чигирин» відділ фондів; молодший науковий співробітник.

Ільків Микола Володимирович

- Україна, м. Чернівці, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії, асистент, кандидат історичних наук.**
- Калініченко Віталій Андрійович.**
Україна, м. Чернівці, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії, аспірант.
- Клочко Любов Степанівна**
Україна, м. Київ, Музей історичних коштовностей України, науково-дослідний відділ «Історія ювелірного мистецтва»; провідний науковий співробітник, кандидат історичних наук.
- Ліфантій Оксана Валентинівна**
Україна, м. Київ, Національний університет «Києво-Могилянська академія», аспірант.
- Малюк Наталія Іванівна**
Україна, м. Київ, Музей історичних коштовностей України, науково-дослідний відділ фондів; старший науковий співробітник.
- Мальцева Ольга Миколаєвна**
Україна, м. Київ, Національна художня академія, аспірант.
- Мурзін Вячеслав Юрієвич**
Україна, м. Запоріжжя.
- Мудрицька Вікторія Георгіївна**
Україна, м. Чернігів, Чернігівський обласний історичний музей.
- Палатна Світлана Григорівна**
Україна, м. Київ, Музей історичних коштовностей України, науково-дослідний відділ історії ювелірного мистецтва, старший науковий співробітник.
- Пивоваров Сергій Володимирович**
Україна, м. Київ, Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, заступник генерального директора з наукової роботи, д.і.н., проф.
- Полідович Юрій Богданович**
Україна, м. Київ, Музей історичних коштовностей України, науково-дослідний відділ історії ювелірного мистецтва; провідний науковий співробітник, кандидат історичних наук.
- Попельницька Олена Олексіївна**
Україна, м. Київ, Національний музей історії України; провідний науковий співробітник, кандидат історичних наук.
- Пуцко Василь Григорович**
Росія, м. Калуга, Обласний художній музей; заступник директора з наукової роботи.
- Сапфірова Наталія Миколаївна**
Україна, м. Київ, дослідник, фахівець з історії ювелірного мистецтва; член Співки геологів України.

Сита Людмила Федорівна

Україна, м. Чернігів. Чернігівський історичний музей ім. Тарновського; старший науковий співробітник.

Скиба Андрій Володимирович

Україна, м. Київ, Ін-т археології НАН України, старший науковий співробітник, кандидат історичних наук

Смирнова Наталія Константинівна

Україна, м. Київ, Музей історичних коштовностей України, науково-дослідний відділ фондів; зав. сектору

Станіцина Галина Олександрівна

Україна, м. Київ, Інститут археології НАН України, науковий архів; старший науковий співробітник.

Старченко Олена Василівна

Україна, м. Київ, Музей історичних коштовностей України, науково-дослідний відділ фондів; старший науковий співробітник

Терещук Оксана Михайлівна

Україна, м. Київ, Національний музей історії України; відділ «Україна XIV – початку XX ст.»; старший науковий співробітник.

Триколенко Ольга Вікторівна

Україна, Київ, Національний авіаційний університет, доцент кафедри рисунка, живопису та скульптури.

Триколенко Софія Тарасівна

Україна, м. Київ, Національний авіаційний університет, асистент кафедри рисунка, живопису та скульптури.

Фіалко Олена Євгенівна

Україна, м. Київ, Інститут археології НАН України, відділ археології раннього залізного віку; старший науковий співробітник, кандидат історичних наук.

Хардаєв Володимир Михайлович

Україна, м. Київ, Музей історичних коштовностей України, науково-дослідний відділ історії ювелірного мистецтва; зав. відділу.

Шевчук Олена Євгеніївна

Україна, м. Черкаси, Черкаський краєзнавчий музей; старший науковий співробітник.

Шмиголь Любов Олексіївна

Україна, м. Чигирин, Національний історико-культурний заповідник «Чигирин», відділ «Музей Б. Хмельницького», молодший науковий співробітник.

Якубенко Олена Олександрівна

Україна, м. Київ, Національний музей історії України, відділ археологічних фондів; старший науковий співробітник.

ВСТУПНЕ СЛОВО	3
З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ І СТВОРЕННЯ МУЗЕЙНИХ КОЛЕКЦІЙ	
<i>Бузько О.В.</i> Архівні документи про повернення церковних цінностей в Україну.....	7
<i>Сопфирова Н.Н.</i> 160-летие со дня рождения Иосифа Абрамовича Маршака	15
<i>Станиціна Г.О.</i> Петро Курінний – сторінки біографії (за архівними матеріалами)	23
<i>Якубенко Е.А.</i> Строки биографии И.Е. Дудника: к 100 летию со дня рождения	37
ХУДОЖНІ ТРАДИЦІЇ ДОБИ РАННЬОГО ЗАЛІЗА	
<i>Бабенко Л.І.</i> Золоті підвіски із Олександропільського кургану у колекції Харківського історичного музею	47
<i>Бессонова С.С.</i> Скифский дельфин	53
<i>Величко Є.О.</i> Бляшки – прикраси одягу у сарматів Північного Причорномор'я: типологія, походження, датування.....	64
<i>Вертієнко Г.В.</i> Щодо метафоричного образу стріли в іранському світі	75
<i>Ключко Л.С.</i> Декоративні елементи у костюмах скіфів	83
<i>Ліфантий О.В.</i> Дрібні пластинки із зображеннями членистоногих – прикраси одягу скіфів	100
<i>Полидович Ю.Б.</i> Грифон в скифской изобразительной традиции	107
<i>Триколенко О.В., Триколенко С.Т.</i> О древнегреческих орнаментальных мотивах, встречающихся в эллино-скифской торевтике	127
<i>Триколенко О.В., Триколенко С.Т.</i> Интерпретация и истоки композиции на фаларе из кургана Большая Близница	141
ПАМ'ЯТКИ ЮВЕЛІРНОГО МИСТЕЦТВА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	
<i>Безкоровайна Ю.Г.</i> Давньоруський скарб з Києва із зібрання Музею історичних коштовностей України: історія знайдення.....	149
<i>Беляева С.А., Фіалко Е.Е.</i> Матрица для изготовления поясной гарнитуры из Аккермана	154
<i>Малюк Н.И.</i> Алустонский клад: малоизвестные ювелирные изделия золотоордынского времени в фондах Музея исторических драгоценностей Украины.....	159
<i>Пивоваров С.В., Льків М.В., Калініченко В.А.</i> Прикраси слов'янського населення Буковини (за матеріалами поселення VIII – X ст. в Рідківцях)	169
<i>Пуцко В.Г.</i> Щитик золотої діадеми з перегородчастою емаллю, знайдений у Сіренську.....	181
<i>Сита Л.Ф.</i> До питання про скарб із розкопок М.О. Макаренка біля Чернігівського Спасу	185
<i>Скиба А.В.</i> Ремінні оздобы з Хацьківського скарбу: реконструкція комплектності та художньо-стилістичні особливості	190
<i>Хардаев В.М.</i> Геральдические поясные наборы в коллекции Музея исторических драгоценностей Украины.....	202

<i>Аблаєво У.П.</i> Украшення кримскотатарського головного убора фес	221
<i>Арендар Г.П.</i> Євангеліє чернігівського полковника Якова Лизогуба	233
<i>Бартош А.Є.</i> Золоті шати ікони Успіння Божої Матері з ризниці Успенського собору Києво-Печерської лаври	238
<i>Березова С.А.</i> Гамбургське срібло з колекції Музею історичних коштовностей	246
<i>Березовая С.А., Пуцко В.Г.</i> Греческая серебряная рипида 1686 г. из Нежина	254
<i>Боньковська С.М.</i> Георгійський потир. Архітектоніка і палеографічні особливості написів (Слова Господньої Установи) як важливі стильові ознаки свхарястийної чаши	263
<i>Брель О.В., Шмигаль Т.О.</i> Гаптована катапетасма XIX ст. з колекції музею Б. Хмельницького в Чигирині	272
<i>Дерев'янка Н.В.</i> Потир кінця XVII – середини XVIII ст. із фондового зібрання Національного історико-культурного заповідника «Чигирин»	279
<i>Мальцева О.Н.</i> Атрибуция неизвестных клейм мастеров Киевской губернии	282
<i>Мудрицька В.Г.</i> Предмет юдаїки із зібрання Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського	294
<i>Ноздріна Т.Ф.</i> Болгарские женские украшения из серебра и меди конца XIX – начала XX вв. в фондах Бердянского краеведческого музея	297
<i>Палатная С.Г.</i> История серебряного блюда из коллекции Музея исторических драгоценностей Украины	306
<i>Смирнова Н.К.</i> Дукачи с нежинским бантом в коллекции Музея исторических драгоценностей Украины	314
<i>Старченко Е.В.</i> Мастер из квартала «Къуюмджы»	318
<i>Терещук О.В.</i> Медальйони прочан XIX – початку XX століття із зображенням Архангела Михаїла в колекції Національного музею історії України	326
ХУДОЖНЄ ОФОРМЛЕННЯ ЗБРОЇ	
<i>Мурзін В.Ю., Шлайфер І.В.</i> Авторська зброя майстерні Віталія Шлайфера	335
<i>Попельницька О.О.</i> Буддійський символізм декору японського меча вакідзасі другої половини XVIII – XIX століття із зібрання Національного музею історії України	340
ЮВЕЛІРНЕ МИСТЕЦТВО СЬОГОДЕННЯ	
<i>Сапфирова Н.Н.</i> Украинское авторское искусство последней трети XX века как способ выражения творческой индивидуальности художников-ювелиров ...	357
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	363
НАШІ АВТОРИ	364

Наукове видання

МУЗЕЙНІ ЧИТАННЯ.

Матеріали наукової конференції
“Ювелірне мистецтво – погляд крізь
віки” 10–12 листопада 2014 р.

Літературне та технічне редагування – Л.С. Ключко
Дизайн, верстка, макет – М.В. Панченко

Підписано до друку 14.03.2016.
Формат 60х84/8.
Цифровий друк. Папір офсетний.
Умовн. друк. листів 43,25. Гарнітура Century Schoolbook.
Наклад 100 экз.
ТОВ «Фенікс»
03148, вул. Гната Юри, 9, тел./факс (044) 407-11-91
www.fenix-design.com
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи серії ДК №3835.